

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد (فقه و مبانی حقوق اسلامی)

بررسی حقوق حیوانات در فقه اسلامی

استاد راهنما

دکتر علیرضا عابدی سرآسیا

استاد مشاور

دکتر عباسعلی سلطانی

نگارش :

سمیه جمالی کلور

بهار ۱۳۹۳

اظهار نامه

اینجانب سمیه جمالی کلور دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری) دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده پایان نامه بررسی حقوق حیوانات در فقه اسلامی تحت راهنمایی جناب آقای دکتر علیرضا عابدی متعهد می‌شوم:

- تحقیقات در این پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
- کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام « دانشگاه فردوسی مشهد » و یا « Ferdowsi University of Mashhad » به چاپ خواهد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تأثیرگذار بوده‌اند در مقالات مستخرج از پایان نامه رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این پایان نامه، در مواردی که از موجود زنده (یا بافتهای آنها) استفاده شده است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این پایان نامه، در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

تاریخ

امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانه‌ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.
- متن این صفحه نیز باید در ابتدای نسخه های تکثیر شده وجود داشته باشد.

تقدیم به یگانہ ہمارا ان زندگیم

پدر و مادر مہربانم

کہ نگاہ پر مہرشان مایہ حیات است و وجودشان ہموارہ کرمی. بخش راہی است کہ در آن کام بر می دارم

خواهران و برادران عزیزم

کہ وجودشان شادی. بخش زندگیم و آرزویم بالندگی و آیندہ ای روشن برای آن ہاست

تقدیر و تشکر

پروردگار اعزت من همین بس که بنده‌ی تو، بسم و مرا این افتخار بس که تو پروردگار منی

حمد و سپاس خداوند بلند مرتبه را که توفیق حاصل شد دوره‌ای از زندگی تحصیلی خود را در مجاورت مصلح شریف امام انس و جان حضرت علی بن موسی الرضا (ع)

طی نمایم.

سپاس از زحمات استاد که اقدس جناب آقای دکتر عابدی که هر صفحه این دفتر به راهنمایی ایشان پربارتر شده است و سپاس از رهنمودهای استاد بزرگوار جناب آقای

دکتر سلطانی که مشاوره‌های ایشان پستوانه انجام این تحقیق بوده است.

سپاس از پدر و مادر و خواهران و برادران عزیزم که با صبر و سکینایی بهر ایم کردند و وجودشان مایه آرامش و دلگرمی من است.

و سپاس از تمام عزیزانی که به من مشقت آموختند زمانی که هیچ نمی دانستم. محبت بی دریغشان را پاس می دارم.

باسمه تعالی

مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: بررسی حقوق حیوانات در فقه اسلامی

نام نویسنده: سمیه جمالی کلور

نام استاد راهنما: جناب آقای دکتر علیرضا عابدی سرآسیا

نام استاد مشاور: جناب آقای دکتر عباسعلی سلطانی

دانشکد: الهیات و معارف اسلامی	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی	رشته تحصیلی: الهیات شهید مطهری
تاریخ تصویب: ۱۳۹۱/۴/۱۳	تاریخ دفاع: ۱۳۹۳/۲/۲۲	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	دکتری	تعداد صفحات: ۲۰۵

چکیده پایان نامه :

از وظایف و مسئولیت‌هایی که انسان در قبال حیوانات بر عهده دارد، به حقوق حیوانات تعبیر می‌شود. در این نوشتار که با روش کتابخانه‌ای و اسنادی نگارش یافته با استناد به آیات و احادیث ثابت شده است که حیوانات به اندازه‌ی خود از درک و شعور برخوردار بوده و همین برخورداری از درک و شعور، اثبات می‌کند که حیوان موجود محترمی است و می‌تواند صاحب حقوقی باشد. با ذکر شواهدی از کتاب، سنت، اجماع و عقل حقوق حیوانات در منابع فقهی مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه در راستای لزوم حمایت از حقوق حیوانات، در قالب چند قاعده‌ی فقهی همچون قاعده‌ی لاضرر، امر به معروف و نهی از منکر، تسلیط، احترام و... بر این مسئله تأکید شده است. در پایان، در ابواب مختلف فقهی مانند، باب طهارت، صلو، صوم، زکات، حج و... وظایف انسان در قبال حیوانات در رعایت حقوق آن‌ها و برآورده کردن نیازهای جسمی و روحی آن‌ها و چگونگی بهره‌برداری از آنان بیان شده است.

کلید واژه:	امضای استاد راهنما:
۱. حق	
۲. حیوان	
۳. حقوق حیوانات	
۴. شعور حیوانات	تاریخ:
۵. ظلم به حیوان	

فهرست مطالب

مقدمه

۱. تعریف مسئله و تبیین موضوع ۱
- ب. ضرورت، اهمیت و اهداف پژوهش ۱
- ج. پرسش‌های اساسی پژوهش ۲
- د. فرضیه‌ها یا پاسخ‌های احتمالی پژوهش ۲
- هـ. پیشینه‌ی پژوهش ۳
- و. جنبه‌های جدید بودن و نوآوری پژوهش ۴
- ز. استفاده کنندگان از نتیجه‌ی پژوهش ۴
- ح. ساختار پژوهش ۵

فصل اول: کلیات و مفاهیم

- مبحث اول: مفاهیم ۷
- گفتار اول: مفهوم حیوان ۷
۱. معنای لغوی حیوان ۷
۲. معنای اصطلاحی حیوان ۷
- گفتار دوم: مفهوم حق و انواع آن ۷
۱. معنای لغوی حق ۸
۲. معنای اصطلاحی حق ۹
- ۱-۲. حق در اصطلاح فقه ۱۰
- ۱-۲-۱. تعریف حق نزد فقهای شیعه ۱۰

- ۲-۱-۲. تعریف حق نزد فقهای اهل سنت ۱۱
- ۲-۲. حق در اصطلاح حقوق ۱۱
- ۲-۳. حق در اصطلاح اخلاق ۱۱
- گفتار سوم: مفهوم حکم ۱۲
۱. معنای لغوی حکم ۱۲
۲. مفهوم اصطلاحی حکم ۱۲
- گفتار چهارم: فرق حق با حکم ۱۳
- مبحث دوم: پیشینه‌ی حقوق حیوانات ۱۵
- گفتار اول: پیشینه‌ی حقوق حیوانات در ادیان مختلف ۱۵
۱. اقوام بدوی ۱۶
۲. مصر باستان ۱۶
۳. ادیان شرقی ۱۷
۴. زرتشت ۱۹
۵. یهود ۲۱
۶. مسیح ۲۵
۷. اسلام ۲۶

فصل دوم: بررسی حقوق حیوانات در منابع فقهی

- مبحث اول: کلیات و مبانی حقوق حیوانات در منابع فقهی ۳۰
- گفتار اول: جایگاه حیوانات در هستی ۳۰
- گفتار دوم: درک و شعور در حیوانات ۳۰

۱. نطق حیوانات	۳۴
۲. تسبیح حیوانات	۳۷
۳. رستاخیز و حشر حیوانات	۴۲
گفتار سوم: برخورداری حیوانات از اختیار و تکلیف	۴۷
۱. مقصود از اختیار و تکلیف	۴۷
مفهوم اختیار	۴۷
مفهوم تکلیف	۴۷
۲. بررسی وجود اختیار و تکلیف در حیوانات	۴۸
أ. ادله‌ی مخالفان	۴۸
ب. ادله‌ی موافقان	۵۲
ج. جمع بندی	۵۷
گفتار چهارم: ذی حق بودن حیوانات	۵۸
۱. مفهوم حق حیوانات	۵۸
۲. اثبات ذی حق بودن حیوانات	۵۹
۳. اهلیت حیوانات	۶۳
مبحث دوم: مبانی فقهی حقوق حیوانات	۶۶
گفتار اول: کتاب	۶۶
۱. منع از ظلم	۶۷
۲. امر به اصلاح و منع از فساد	۶۹
۳. منع از اسراف	۷۰
گفتار دوم: سنت	۷۱

گفتار سوم: اجماع.....	۷۴
گفتار چهارم: عقل.....	۷۵
۱. مستقلات عقلیه.....	۷۵
۱-۱. ملازمه بین حکم عقل و حکم شرع.....	۷۸
۲. غیر مستقلات عقلی.....	۷۹
گفتار پنجم: حقوق حیوانات و قواعد فقهی.....	۸۰
۱. قاعده‌ی احسان.....	۸۱
۲. قاعده‌ی حرمت تعاون بر اثم و عدوان.....	۸۲
۳. قاعده‌ی امر به معروف و نهی از منکر.....	۸۴
۴. قاعده‌ی عدالت.....	۸۷
۵. قاعده‌ی ولایت حاکم بر ممتنع (الحاکم ولی الممتنع).....	۸۷
۶. قاعده‌ی لا ضرر.....	۸۹
۷. قاعده‌ی سلطنت.....	۹۰
۸. قاعده‌ی احترام.....	۹۱

فصل سوم: بررسی حقوق حیوانات در ابواب مختلف فقهی

مقدمه: فهرستی از حقوق حیوانات در ابواب فقهی.....	۹۶
مبحث اول: پرهیز از آزار جسمی حیوانات.....	۹۹
گفتار اول: منع از زدن حیوان.....	۹۹
گفتار دوم: منع از وشم بر صورت حیوان.....	۱۰۲
گفتار سوم: منع از نشانه‌گیری کردن به طرف حیوان (صبر):.....	۱۰۴
گفتار چهارم: منع از به جنگ انداختن حیوانات با هم (تحریش).....	۱۰۶

- گفتار پنجم: منع از بازی با پرندگان ۱۰۸
- گفتار ششم: منع از سوزاندن حیوان زنده ۱۰۸
- گفتار هفتم: منع از مثله کردن حیوان ۱۱۰
- گفتار هشتم: منع از عرق‌به کردن حیوان (بریدن پی پاشنه) ۱۱۱
- گفتار نهم: منع از حبس کردن حیوان ۱۱۲
- گفتار دهم: منع از آزارهای جسمی حیوان هنگام ذبح ۱۱۳
۱. آزاد گذاشتن برخی از اعضای بدن حیوان هنگام کشتن ۱۱۳
۲. تیز و برنده بودن آلت ذبح و نهی از کندی آن ۱۱۴
۳. منع از کندی در انجام ذبح ۱۱۵
۴. منع از کندن پوست حیوان بلافاصله بعد از ذبح ۱۱۵
- مبحث دوم: پرهیز از آزار جنسی حیوانات ۱۱۶
- گفتار اول: منع از وطیء با حیوان ۱۱۶
- گفتار دوم: منع از عقیم سازی حیوان (إخصاء) ۱۱۸
- مبحث سوم: پرهیز از آزار روحی حیوانات ۱۲۰
- گفتار اول: منع از توهین و لعن حیوان ۱۲۰
- گفتار دوم: منع از سلب امنیت روحی - روانی حیوان ۱۲۲
۱. منع از جدا کردن فرزند حیوان از مادر ۱۲۳
۲. منع از صید جوجه‌ی پرندگان در لانه‌هایشان ۱۲۳
۳. منع از شکار شبانه‌ی حیوان ۱۲۴
۴. منع از ذبح شبانه‌ی حیوان ۱۲۵
۵. منع از نشان دادن آلت ذبح به حیوان ۱۲۶
۶. منع از تیز کردن آلت ذبح در مقابل چشمان حیوان ۱۲۶

۷. منع از ذبح حیوان در برابر حیوان دیگر..... ۱۲۷
۸. منع از ذبح حیوان توسط پرورش دهنده‌ی آن..... ۱۲۸
- مبحث چهارم: محدودیت در بهره‌برداری از حیوانات..... ۱۲۹
- گفتار اول: محدودیت در سواری گرفتن و بار کشیدن از حیوان..... ۱۲۹
- گفتار دوم: محدودیت در استفاده‌ی خوراکی از حیوان..... ۱۳۳
- گفتار سوم: محدودیت در شکار حیوان..... ۱۴۱
۱. منع از صید لهُوی..... ۱۴۲
۲. منع از صید در حال احرام..... ۱۴۳
۳. منع از صید در حرم..... ۱۴۴
۴. منع از صید حیوانات در حال انقراض..... ۱۴۵
- مبحث پنجم: تأمین مخارج حیوانات..... ۱۴۶
- گفتار اول: رسیدگی به آب و غذای حیوان..... ۱۴۷
۱. باب نکاح (مبحث نفقه‌ی بهائم)..... ۱۴۷
۲. باب وقف..... ۱۵۰
۳. باب رهن..... ۱۵۱
۴. باب ودیعه..... ۱۵۲
۵. باب اجاره..... ۱۵۳
۶. باب وصیت..... ۱۵۴
- گفتار دوم: رسیدگی به مکان نگهداری حیوان..... ۱۵۶
- گفتار سوم: بهداشت و درمان حیوان..... ۱۵۶
- مبحث ششم: حفظ حیات حیوانات..... ۱۵۸
- گفتار اول: باب وضو..... ۱۵۹

گفتار دوم: باب نماز.....	۱۶۰
گفتار سوم: باب روزه.....	۱۶۱
گفتار چهارم: باب غضب.....	۱۶۱
گفتار پنجم: باب لقطه.....	۱۶۴
گفتار ششم: باب احیاء موات.....	۱۶۵
گفتار هفتم: باب اطعمه و اشربه.....	۱۶۶
گفتار هشتم: باب دیات.....	۱۶۷

فصل چهارم: نتایج و پیشنهادها

مبحث اول: نتایج.....	۱۷۰
مبحث دوم: پیشنهادها.....	۱۷۳
منشور حقوق حیوانات:.....	۱۷۳
فهرست منابع:.....	۱۷۹

مقدمه:

أ. تعریف مسئله و تبیین موضوع

انسان به بهانه‌ی اشرف مخلوقات بودن حق ندارد خود را در استفاد از نعمات الهی آزاد شمرده و هرگونه که بخواهد با آن‌ها رفتار کند. بلکه در دین اسلام هر نعمتی که در اختیار انسان قرار گرفته است در مقابل آن مسئولیت‌هایی نیز در ازای آن نعمت بر عهده‌ی انسان نهاده شده است که باید رعایت شود. از جمله‌ی این نعمات الهی حیوانات هستند که محترم می‌باشند. به عبارت دیگر، هر موجودی در این جهان از آن جهت که نقشی در کارگاه آفرینش دارد قابل احترام بوده و نباید به چشم بی‌اعتنایی به او نگاه کرد. بر اساس این اصل احترام، حقوقی در اسلام برای حیوانات وضع گردیده و فقها نیز در کتب فقهی خود با استناد به روایات، قوانینی درباره‌ی حفظ، نگهداری، بهره‌برداری صحیح و منع از آزار و اذیت آن‌ها، وضع کرده‌اند.

ب. ضرورت، اهمیت و اهداف پژوهش

امروزه در رابطه با حیوانات افراط و تفریط بسیاری صورت می‌گیرد، عده‌ای راه افراط پیموده و با برخی حیوانات مانند يك انسان رفتار نموده و آن را در ردیف انسان قرار می‌دهند. همان‌طور که در برخی از کشورهای غربی مرسوم است که برخی از افراد همه یا قسمتی از اموال خود را با قصد تملک حیوان برای او وصیت می‌کنند. عده‌ای نیز دچار تفریط شده و با جاندارانی که مخلوق خدا هستند بسیار زنده برخورد کرده و از هیچ‌گونه آزار و اذیتی نسبت به آنان ابا ندارند درحالی که در دین اسلام به عنوان کامل‌ترین دین، وظایف انسان در چگونگی رفتار با حیوانات، میزان بهره‌برداری و تصرف در آن‌ها، بیان شده و حد و حدود آن مشخص گردیده است، اما متأسفانه به دلیل ناآگاهی برخی از افراد از این آموزه‌های غنی دینی بسیاری از این حیوانات که دارای فواید زیادی نیز می‌باشند، مورد بی‌مهری قرار گرفته و می‌گیرند. این موارد پژوهشگر را بر آن داشت که با جستجو در منابع فقهی، به استخراج این قوانین بپردازد.

ج. پرسش‌های اساسی پژوهش

- ۱- آیا مفهوم حق می‌تواند درباره حیوانات صدق کند؟
- ۲- آیا حیوانات از درک و شعور برخوردار می‌باشند؟
- ۳- آیا حیوانات می‌توانند دارای تکلیف و اختیار و به تبع آن صاحب حقوق باشند؟
- ۴- حقوق حیوانات در منابع و ابواب مختلف فقهی چیست؟

د. فرضیه‌ها یا پاسخ‌های احتمالی پژوهش

۱- با توجه به تعاریف ارائه شده از حق در فقه، حقوق و اخلاق، اگر تعریف حق را به معنای سلطنت (به معنای قدرت تصرف در متعلق حق) در نظر بگیریم، در این صورت چون حیوانات نیز در حد خودشان توان سلطه بر اشیاء را دارند اطلاق حق برای آن‌ها صحیح می‌باشد. اگر تعریف حق به معنای نوعی از ملک یا مرتبه‌ی ضعیفی از ملک را در نظر بگیریم، در این صورت؛ بر این مبنا که حیوانات نمی‌توانند مالک چیزی شوند (اهلیت تملک ندارند)، اطلاق حق برای آن‌ها صحیح نیست، اما با پذیرش این مبنا که حیوانات نیز اهلیت تمتع و تملک دارند، می‌توان آن‌ها را به این معنا نیز ذی حق دانست. همچنین اگر حق را به معنایی که در اخلاق مطرح است - وظیفه و مسئولیت کسی در قبال دیگری که نه قابل اسقاط است نه قابل استعفا و نه قابل نقل و انتقال در نظر بگیریم باید گفت چنین معنایی از حق به طور کامل درباره‌ی حیوان صادق است و تنها راه برون رفت از آن با انجام آن می‌باشد.

۲- آیاتی که در قرآن کریم درباره‌ی نطق و تسبیح و حشر حیوانات آمده است، دلالت می‌کند بر اینکه حیوانات نیز به اندازه‌ی خود از درک و شعور برخوردار بوده و خالق و رازق خود را شناخته به تسبیح و عبادت او مشغولند. احادیث وارد شده در این زمینه مؤید این مطلب است.

۳- از نظر علامه طباطبایی در نفوس حیوانات هم حقیقتی به نام اختیار و استعداد حکم کردن به سزاوار و غیر سزاوار، هست- البته به مقداری بسیار ضعیف تر از آنچه که ما آدمیان در خود سراغ داریم- او نیز می تواند يك جا حکم به لزوم فعلی کند و جایی دیگر حکم به وجوب ترك فعلی کند که ملاك اختیار هم همین است پس چرا صحیح نباشد احتمال دهیم که خدای سبحان حد متوسط از همان اختیار ضعیف را ملاك تکالیف مخصوصی قرار دهد که مناسب با افق فهم آنان باشد و ما از آن اطلاعی نداشته باشیم. در مقابل عده ای دیگر از مفسران به طور مطلق وجود اختیار و تکلیف را به دلیل غیرعقل بودن حیوان، انکار می کنند.

برخورداری حیوان از درك و شعور و به تبع آن از اختیار و تکلیف، اثبات می کند که حیوانات موجودات محترمی هستند و می توانند صاحب حقوقی باشند. در منابع اصیل اسلامی نیز هیچ شرطی در موجودات برای صاحب حق بودن ضروری نیست و برای هر موجودی حقوق تکوینی و نیز امکان داشتن حقوق اعتباری قابل فرض است.

۴- از کتاب، سنت، اجماع و عقل به عنوان چهار منبع فقهی می توان بر حقوق حیوانات استدلال کرد. آیاتی از قرآن کریم در منع از ظلم، فساد و اسراف به طور غیر مستقیم بر رعایت حقوق حیوانات اشاره دارد. در سیره ی پیامبر (ص) و ائمه ی معصومان (ع) نمونه های فراوانی یافت می شود که بر حقوق آنها تأکید شده است و حاکی از توجه آنان نسبت به رعایت اصول اخلاقی در مورد حیوانات است. در برخی از ابواب فقهی، فقها با بیان مطالب بسیار ارزنده درباره ی حقوق حیوانات و آرائه ی روش های صحیح در رفتار با آنها در قالب احکام خمس، تمامی افراد را به عمل نمودن به این قوانین تشویق و ترغیب نموده اند تا با عمل به آنها، سلامت جسمی و روحی حیوانات به طور کامل تأمین شود.

هـ. پیشنهادی پژوهش

درباره ی حقوق حیوانات کتابی نگارش یافته است، تحت عنوان:

نظری توکلی، سعید، حیوانات، قوانین حمایتی و حدود بهره وری در اسلام.

همچنین چند مقاله وجود دارد از جمله:

مقیمى حاجى، ابوالقاسم، حقوق حیوانات در فقه اسلامى، مجله‌ی فقه اهل بیت، شماره‌ی ۴۸.

کلانتری ارسنجانی، علی اکبر، فقه شیعه و حقوق حیوانات، فصلنامه‌ی فقه، شماره‌ی ۳۳.

پور محمدی، شیما، گستره‌ی حقوق حیوانات در اسلام و غرب، مجله‌ی ندای صادق، شماره‌ی ۳۹ و ۴۰.

پایان نامه : حدادی، مسعود، بررسی حقوق حیوانات در فقه امامیه، حقوق ایران و اسناد بین المللی.

و. جنبه‌های جدید بودن و نوآوری پژوهش

این پژوهش تحت عنوان بررسی حقوق حیوانات در فقه اسلامی است که در آن علاوه بر بیان نظرات فقهای امامیه، به بیان نظرات فقهای اهل سنت نیز پرداخته شده است. پایان‌نامه‌ی نوشته شده در این زمینه توسط آقای حدادی، حقوق حیوانات را از منظر امامیه، حقوق ایران و اسناد بین المللی مورد بررسی قرار داده است. کتاب نگارش یافته در این زمینه (حیوانات قوانین حمایتی و حدود بهره‌وری در اسلام) نیز حقوق حیوان را در برخی از ابواب فقهی به صورت مختصر بیان کرده است، اما در این پژوهش، مطالب به صورت مفصل و در ابواب فقهی بیشتری مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین سعی شده است با طرح مسائل جدیدتر مانند: درک و شعور حیوانات، اختیار و تکلیف حیوانات، ذی‌حق بودن حیوانات، اهلیت حیوانات دیدگاه جدیدی نسبت به این مسئله در ذهن خواننده ایجاد شود.

ز. استفاده کنندگان از نتیجه‌ی پژوهش

از نتیجه‌ی پژوهش، مؤسسات اسلامی، دانشجویان مقطع تحصیلات تکمیلی و طلاب حوزه‌های علمیه بهره خواهند برد. همچنین این پژوهش می‌تواند مورد استفاده‌ی افراد و

سازمان‌هایی قرار گیرد که در رابطه با حیوانات مشغول فعالیت بوده و از مطالب ارائه شده در آن در جهت بهبود وضعیت حیوانات استفاده نمایند.

ح. ساختار پژوهش

این نوشتار در چهار فصل تنظیم شده است.

فصل اول: کلیات و مفاهیم: در این فصل، تعاریف لغوی و اصطلاحی هر یک از واژگان حیوان، حق و حکم آمده و در پایان فصل، تاریخچه‌ی حقوق حیوانات مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل دوم: بررسی حقوق حیوانات در منابع فقهی: در ابتدای فصل، کلیاتی درباره‌ی جایگاه حیوانات در هستی، درک و شعور حیوانات، اختیار و تکلیف در حیوانات، مفهوم حق حیوان، ذی‌حق بودن حیوانات، اهلیت حیوانات مطرح گردیده و در هر یک از منابع فقهی کتاب، سنت، اجماع و عقل به مسئله پرداخته شده و در پایان فصل نیز در قالب قواعد فقهی احسان، عدالت، لاضرر، تسلیط و... مسئله مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم: بررسی حقوق حیوانات در ابواب مختلف فقهی: در این فصل سعی شده است ابتدا فهرستی از حقوق حیوانات در ابواب فقهی ارائه شود سپس نظرات فقها درباره‌ی حقوق حیوانات تحت عناوینی کلی در شش مبحث پرهیز از آزار جسمی حیوانات، پرهیز از آزار جنسی حیوانات، پرهیز از آزار روحی حیوانات، محدودیت در بهره‌برداری از حیوانات، تأمین نفقه‌ی حیوانات، حفظ حیات حیوانات گردآوری و ارائه گردد.

فصل چهارم: نتایج و پیشنهادها: در این فصل نتایج فصول را بیان کرده و در پایان، در قسمت پیشنهادها منشوری در رابطه با حقوق حیوانات تهیه شده است که در آن به بهبود روابط انسان‌ها با حیوانات تأکید شده است.

فصل اول: کلیات و مفاهیم

شامل:

مفاهیم

پیشینه‌ی حقوق حیوانات

مبحث اول: مفاهیم

گفتار اول: مفهوم حیوان

۱. معنای لغوی حیوان

حیوان از حیات گرفته شده (زندگی) و به معنی آنچه که در او روح است و در مقابل آن کلمه‌ی موتان (مرگ) است که الف و نون زاید آن برای مبالغه می‌باشد و به هر صاحب روح، اطلاق می‌شود چه ناطق باشد یا غیر ناطق.^۱

۲. معنای اصطلاحی حیوان

موجود زنده‌ی غیر انسان است که از آن در بیشتر باب‌های فقه سخن رفته و موضوع احکامی قرار گرفته است. از آن جمله: خیار حیوان، بیع حیوان، ضمان حیوان، شکار حیوان، ذبح حیوان، زکات حیوان، حیوان ضاله و... که فقیهان به طور مشخص درباره‌ی آن‌ها بحث کرده‌اند.^۲

گفتار دوم: مفهوم حق و انواع آن

اسلام برای حمایت از حیوانات، قوانینی را در قالب احکام خمس وضع کرده است و از این قوانین در متون روایات^۳ به «حقوق» تعبیر نموده است. حال سؤال این است که آیا اطلاق حقوق برای حیوان مسامحه است و آنچه از آن درباره‌ی حیوان تعبیر به حقوق می‌کنند همان حکم است یا اینکه حیوان از آن جهت که حیوان است دارای حقوقی در شأن خود است؟ بنابراین

^۱ - محمود عبد الرحمان، **معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهية**، ج ۱، ص ۶۰۸؛ فیومی، احمد بن محمد، **المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر**، ج ۲، ص ۱۶۱؛ ابوجیب، سعدی، **القاموس الفقهی لغة و اصطلاحاً**، ص ۱۰۹؛ مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، ج ۲، ص ۳۳۶.

^۲ - هاشمی شاهرودی (و جمعی از پژوهشگران)، **فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام**، ج ۳، ص ۴۰۷.

^۳ - حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعة**، ج ۱۱، باب ۹، ص ۴۷۸ «حقوق الدابة المندوبة و الواجبة».